

ETHICS AND PURGES IN LITERATURE

Nicoleta Sălcudeanu, Scientific Researcher, PhD, "Gh. Șincai" Institute for Social Sciences and the Humanities, Tîrgu-Mureș

Abstract: After the fall of communism it was given a considerable importance to the ethical criterion in evaluating contemporary literature. Romanian society and with it the whole cultural world were trying to identify and fix their ideological wounds accumulated nearly half a century of totalitarianism. The noble intention of clarifying the immediate past, absolutely legitimate, has however slipped into a vigilante attitude that significantly exceed the cultural boundaries tending to a politicized vision of opposite sign and even to retaliation. Distance between good intentions and abuse is often almost invisible. So there appeared the "blacklists", informal but no less stigmatizing. The phenomenon is not new in Romanian culture. Depending on the regimes with authoritarian tendencies there were, repeatedly, censorship campaigns and were launched more or less official blacklists designed to block public access to those who are at a point in political disgrace. Political interference in literature is not so new, how else is not new nor the purge occurring after December 1989.

Keywords: Communism, literature, politics, purges

După căderea comunismului s-a acordat, pe bună dreptate, o considerabilă importanță, criteriului etic în evaluarea literaturii contemporane. Societatea românească și, împreună cu ea, lumea culturală încerca să-și identifice și să-și repare sechelele ideologice acumulate în aproape o jumătate de secol de totalitarism. Intenția nobilă de limpezire a trecutului imediat, absolut legitimă, a alunecat însă către un impuls justițiar ce depășea sensibil frontierele culturale alunecând către o viziune politizată pe semn invers și chiar spre revanșism. Distanța dintre buna intenție și abuz este, de multe ori, aproape insesizabilă. Așa au apărut „liste negre” neoficiale, dar nu mai puțin stigmatizante, conținând nume de oameni de cultură și scriitori socotiți – mai mult sau mai puțin arbitrar – a fi fost „colaboraționiști”. Fenomenul nu este nou în cultura română. În funcție de regimurile politice cu tendințe autoritariste, s-au făcut campanii repetate de „epurare” (carliste, antonesciene, legionare etc.). Se știe însă din experiența anterioară nu prea fericită că, odată puritatea criteriului estetic fisurată, interpretarea operei literare se va deschide imprudent către ingerințele, extrem de turbulente, ale politicului, a căror virulență se manifestă mai ales în condițiile căderii unui regim. Ceea ce, prin mai mult sau mai puțin legitimă „rezistență prin cultură”, în comunism, fusese alungat pe ușă, iată că, în postcomunism, se întoarce pe fereastră, și nu oricum, ci cu o vehemență nemaîntâlnită. Un rol esențial în această „cruciadă” a abluțiunii morale îl va avea, ca inițiator al politizării actului critic, dar în condiții de „front” justificate de agresiunea ideologiei comuniste asupra culturii, ceea ce s-a numit „grupul de la Paris” al cărui nucleu era reprezentat de criticii postului de radio Europa Liberă, Monica Lovinescu și Virgil Ierunca. Cum va fi preluată, perfecționată și folosită, după căderea comunismului, această, până în acel punct, legitimă răfuială cu ideologia, se vede și astăzi. Pentru început se fac epurări, excomunicări, „deconspirări”, simbolice desigur, iar tonul nu este diferit de al celui întâlnit în presa culturală și nu numai, din anii de instalare și din timpul comunismului. Asemănarea este chiar izbitoare. Un jdanovism pe dos, cu semn schimbat, în care temperanța pare să fi devenit o dimensiune neglijabilă. Ceea ce este însă surprinzător e că nici acum, la mai bine de

douăzeci de ani de la căderea comunismului, intelectualul român nu pare a abandona atitudinea de front, virulența politică, și asta în defavoarea unui firesc dialog de ordin rațional, flexibil și, foarte important, pluralist. După dezlănțuirea de furie și revanșă din anii '50, după agresiunea realist socialistă, după, în sfârșit, instaurarea unui sistem democratic în România, ai fi zis că listele de epurare, interdicția de publicare, anatema și „demascarea” sunt pur și simplu, dacă nu imposibil de conceput, atunci anacronice. S-ar fi crezut că abuzul, în domeniul atât de diafan al culturii, nu mai este posibil. Dar și abuzul se modelează și modulează după vremi: de la cenzura economică la cea birocratică, de la listele de epurări dictate de cancelarii la cele subînțelese.

Un recurs la antecedente nu e niciodată inutil, fiindcă cel mai bun revelator de „legături primejdioase” este memoria. Conform *Cronologiei vieții literare românești*, la 18 septembrie 1944, „se publică Legea nr. 486 privitoare la epurarea instituțiilor publice, care va intra în vigoare de la 8 octombrie 1944”¹. Reacțiile oportuniste nu întârzie să apară. Important e de observat că vehiculul cel mai eficient pentru stârnirea unui anumit curent de opinie este presa. Deja a doua zi după publicarea legii, în ziarul „Libertatea”, apare articolul *Cuvânt la o anchetă. Scriitorii despre societatea lor*, semnat „st. b.”. „Dezbaterea” este așadar lansată. La 20 septembrie, două zile mai târziu, Dan Petrașincu publică articolul *Mentalitatea de la „Societatea Scriitorilor Români”*, „în care critică dezinteresul și oportunismul unora dintre membri, docilitatea față de dictatură, fără să omită necesitatea epurării”². Să nu uităm că epurările din 1944 nu erau făcute de comuniști, acelea vor veni mai târziu, ele vizau colaboraționiștii cu regimurile trecute de extremă dreaptă. Dar e de remarcat cum un oportunism este combătut prin alt oportunism. O altă observație ar fi aceea că promptitudinea de reacție a cercurilor culturale, în speță ale celor scriitoricești este remarcabilă față de cea a altor medii sociale mai puțin vizibile. De aceea teritoriul cultural a reprezentat un câmp de luptă pentru toate regimurile politice, mai cu seamă a celor totalitare. Revenind, la 22 septembrie, avem deja o tentativă de consolidare a cenzurii, cu semn schimbat de data aceasta, într-un articol nesemnat (*Libertate și scandal*), din același ziar, „Libertatea”: „Libertatea presei nu trebuie să ofere printr-un spectacol degradant un argument adversarilor ei. Până se va stabili o regulă clară în această materie, până se va trage o linie precisă care să evite scandalul și licența, până se va legifera, în sfârșit, și se vor despărți negurile de lumină, se impune ca Cenzura și Comisia de ziaristi să vegheze cu severitate la porțile templului: aventurierii tiparului, zarafii și speculanții cuvântului tipărit nu au ce căuta în el”³. O atitudine maniheică, larg popularizată, nu poate stârni decât reacții maniheice deschise arbitrariului și revanșei. Există însă și voci mai nuanțate care avertizează asupra pericolului. În aceeași zi de 22 septembrie, în „Curierul”, apare articolul *Epurația*, semnat de Augustin Popa: „Rubricile permanente din gazete, în care se pun «la zid» instituții și oameni, pot fi supărătoare nu numai pentru cei vizați, ci și pentru sufletele delicate care nu se simt bine în sala de operație și le repugnă bisturiul. Ele sunt însă un rău necesar, care furnizează material util legiuitorului. Aici însă se impune o severă discriminare. Fiindcă nu tot ce se scrie pornește din dragoste de neam și de adevăr. Ci sub blana mielului nevinovat se pot ascunde uneori lăcomia de pradă a lupului, dorul de răzbunare și meschine interese particulare. Fenomenul trebuie condamnat și

¹ *Cronologia vieții literare românești*, Perioada postbelică, I, 1944-1945, coordonator Eugen Simion, p. 30.

² *Ibidem*, p. 31.

³ *Ibidem*, p. 37.

înfierat cu asprime. Purificatorii trebuie să fie ei înșiși puri. Altfel, se vor găsi tot așa de vinovați în fața istoriei ca și păcătoșii puși la stâlpul infamiei. Aceștia din urmă ne-au dus trecutul la catastrofa de azi, cei dintâi ne otrăvesc chiar la izvoare, râurile viitorului”⁴.

Aceste cuvinte ar fi sunat la fel de înțelept și în anii '90 ai secolului trecut, după căderea regimului comunist. Despre iacobinismul acelor vremuri, îndreptat împotriva celor ce se declarau „apolitici” vorbește, cu mare îndreptățire, într-un volum de dialoguri confesive, Eugen Simion: „Cum am scris și altă dată: intelighenția românească a refăcut întocmai scenariul Orwell... Îmi amintesc cum, după vreo două-trei săptămâni de la Revoluția din decembrie, am auzit într-o reuniune a Comitetului de conducere a Uniunii Scriitorilor primele voci care pretindeau că ele sunt mai egale decât celelalte. La început, mi s-a părut o glumă proastă, apoi, până să mă dumiresc, taberele erau deja constituite. Rămăsesem, uluit, la mijloc. N-a trecut multă vreme și m-am regăsit printre dușmanii democrației. Un jurnalist a cerut condamnarea mea la moarte. Foștii mei prieteni și comilitoni de la „România literară” m-au înfierat (în revista la care publicam de 25 de ani săptămânal) ca înrăit apolitic. Îmi amintesc de acuzația pe care mi-au adus-o, și anume că trăiesc în «țarcul apolitismului». Eu eram, în imaginația lor, unul dintre acești detestabili indivizi care nu înțeleg chemările timpului nou...”⁵. Victima lupului de pradă animat de „dorul de răzbunare și meschine interese particulare”, despre care scria, în 1944, jurnalistul de la „Curierul”, ar putea fi, în expresia memorabilă a profesorului Eugen Simion, „Un om care merge în sensul valorilor, fără să facă din toate acestea un instrument de represiune morală împotriva celorlalți”⁶ Or, ce altceva pot deveni „revizuirile” contaminate politic decât „un instrument de represiune morală împotriva celorlalți”, în dispreț total față de pluralitate sau cu o incultură crasă a acesteia?

Revenind însă la anul 1944, la 24 septembrie are loc Adunarea Generală a Societății Scriitorilor Români, la care este ales drept președinte Victor Eftimiu. La 25 septembrie, în „Dreptatea”, în articolul, semnat „I. P.”, *D. Victor Eftimiu – președinte al S. S. R.-ului. Noul președinte vorbește ziarului „Dreptatea”*, se reproduce moțiunea votată „prin aclamații” de adunarea scriitorilor: „Societatea Scriitorilor Români, prin noii săi mandatar, pornește pe calea reînnoirii totale. Fără să abdice de la crezul artistic, scriitorul român înțelege să părăsească izolarea de până azi și să devină un luptător social, un luminător, un călăuzitor al neamului, câștigând, astfel, locul ce i se cuvine în noua organizare a lumii. Această misiune el n-o poate exercita decât în cadrul ideilor de libertate ale marilor democrații rusești, care a dat (sic!) muncitorului intelectual toate posibilitățile de a trăi cu demnitate și de a se manifesta ca fruntaș al poporului”⁷. Dincolo de cuvintele pompoase și inevitabil ridicole, care nu lipseau nici din comunicatele culturale „către țară” de după 1989, calea reînnoirii totale se făcea prin *epurări*. Iar acelea nu au întârziat să fie îndeplinite tocmai de către cei ce făceau apologia „traului în demnitate”. După cum reiese din *Cuvântarea-program a d-lui Victor Eftimiu*, punctul 1 viza „Purificarea societății de elementele fasciste, precum și de acelea care compromis prestigiul și noțiunea de scriitor”⁸. Excomunicări de acest fel s-au făcut și din

⁴ *Ibidem*, p. 40.

⁵ Eugen Simion, *În ariergarda avangardei. Convorbiri cu Andrei Grigor*, Ediția a II-a, adăugită, Curtea Veche, București, 2012, p. 13.

⁶ *Ibidem*, p. 11.

⁷ *Cronologia...*, pp. 50-51.

⁸ *Ibidem*, pp. 54-55.

Uniunea Scriitorilor Români postbelică, se mai fac și azi, dar despre acestea mai încolo. Până atunci însă, la 7 octombrie 1944, în ziarul „Scânteia”, articolul nesemnat *Ce au făcut scriitorii români în timpul războiului* „demască” o listă lungă de intelectuali precum D. Caracostea, Liviu Rebreanu, Al. O. Teodoreanu, Gala Galaction, Ion Vineanu, Brătescu-Voinești și lista e mai lungă. *Epurația* este pe buzele tuturor. Se cere suprimarea ziarului „Universul” (*Nu suspendare... ci suprimare*, N. D. Cocea, „Tribuna poporului”, 16 octombrie), „alături de epurația oamenilor se impune epurația manualelor” („Scânteia”, 16 octombrie). La 22 octombrie, o voce singulară, cea a lui Ștefan Aug. Doinaș, în nr. 2 al „Națiunii române”, în articolul *Epurație în artă*, denunță fenomenul socotindu-l instrumentat politic: „acei care îndeamnă, vociferând, la epurație sunt tocmai elementele cele mai labile ale scrisului românesc, elementele ocazionale și spălăcite, care încearcă în felul acesta a-și face o trambulină pentru salturi politice”. Mai spune Doinaș: „În această lume a valorilor, epurația nu se poate face în fiecare clipă de către oricine, pe baza unei simple etichete politice”⁹. Cu toate acestea urmează acțiunea de epurare declanșată de sindicatul ziariștilor, apoi, cu un prim lot, la 7 noiembrie, aceea din S. S. R. Epurările vor fi susecive, pe mai multe loturi de indezirabili. Ar fi amuzant, dacă nu ar fi dramatic, felul în care, la 13 noiembrie, un anume Victor Ilin, de la „Scânteia”, în articolul *Trădarea cărturarilor*, inversează cu nonșalanță sensul pe care îl dăduse sintagmei Julien Benda, în *La trahison des clercs*, și, pe un ton vehement, amenințător, susține că trădătorii sunt tocmai scriitorii care nu se implică în politică. Apoliticii, cum ar veni. Toate-s vechi și nouă toate.

Dar despre *epurările* din 1944 vorbește și Lucian Boia, într-o lucrare mai recentă. Pe lângă cele efectuate de sindicatul ziariștilor (în cadrul său, pe lângă epurări, în mai-iunie 1945 are loc un proces extrem de mediatizat, unde 14 oameni – cf. L. B. – „sunt judecați de Tribunalul poporului pentru «crimă de contribuție la dezastrul țării»”) și în cadrul S. S. R. (aproape 30 de membri, adică mai mult de 10% din total, cf. L. B.), au fost și comisiile de epurare din universități. „În ianuarie 1945, încă sub guvernarea Rădescu, ministrul educației naționale fiind socialistul Ștefan Voitec, apare în *Monitorul Oficial* prima listă a exclușilor din corpul universitar, cuprinzând mai mulți profesori și asistenți ai Universității din București, cu toții nume reprezentative în mișcarea legionară sau în regimul antonescian”¹⁰. Aceste comisii de epurare sunt prezidate de rectorii recent numiți ai universităților. Dar „Marea epurare – cum cu îndreptățire subliniază Lucian Boia – se petrece în toamna anului 1947, în momentul când comuniștii erau pe punctul de a înlătura și ultimele ornamente de democrație «burgheză». E o hecatombă. Sunt suprimate, cu începere de la 1 septembrie 1947, un număr de 229 de catedre și conferințe”¹¹. „Marea epurare” va scoate din circuitul cultural oameni, cărți, instituții. Listele sunt interminabile. Și totuși nu va fi ultima din istoria noastră. Noua epurare însă e mult mai subtilă și fluidă.

Ideea de epurare nu este, precum se știe, doar apanajul comuniștilor. Ce au în comun toate tipurile de epurare este afișarea sau chiar asumarea unui idealism etic animat de spirit justițiar. Ea pornește din nevoia de a se face dreptate, de a se îndrepta nedreptăți făcute. Acestea însă, inevitabil, se fac prin producerea altor nedreptăți, de care banalele slăbiciuni

⁹ *Ibidem*, pp. 84-85.

¹⁰ Lucian Boia, *Capcanele istoriei. Elita intelectuală românească între 1930 și 1950*, Editura Humanitas, București, 2011, p. 253.

¹¹ *Ibidem*, p. 256.

omenești, vanitățile, dar și spiritul revanșard nu sunt întotdeauna străine. Lustrația, excomunicarea, denunțul, cât de drepte sau nedrepte ar fi, aparțin sau ar trebui să aparțină exclusiv lumii profane. În lumea „ideilor gingașe” însă, acestea țin de registrul barbariei. O barbarie nu neapărat în sensul cel mai dur al cuvântului, ci una simbolică, nu mai puțin vinovată însă, chiar dacă ucide în efigie. Iar crima se săvârșește în funcție de ce parte a baricadei ne aflăm la un moment dat. Altfel spus, de fiecare dată ne vom afla, obligatoriu, de cealaltă parte a baricadei, cel puțin asta ar fi poziția ideală a unui intelectual autentic. Doar că în cazul culturii vorbim de un litigiu patrimonial ce transcende interesele unui grup. *Grosso modo* vorbind, e ca și cum, în funcție de situare, ne-am dăruia, fie și simbolic, unul altuia statuile, ignorând faptul că ele aparțin tuturor. Lumea culturală este sau ar trebui să fie prin excelență una a pluralismului și diversității. Aici nu putem aplica nici legile tranșeelor, nici pe cele ale procurorilor. În ideal, principalul atribut moral al acestei lumi ar trebui să fie comprehensiunea și toleranța.

Nu a fost nicidecum un comisar al epurărilor Virgil Ierunca dar, simbolic, un agent indirect al lor tot a fost. De pe poziții anticomuniste de data aceasta. Om de stânga, devenit în exil un anticomunist fervent și providențial, a combătut cu patos și intransigență abuzurile puterii de la București. Dar nici pe scriitorii din țară, mai mult sau mai puțin colaboraționiști, nu i-a cruțat. Pe cei predispuși la derapaje și tranzacții ideologice i-a avertizat și i-a amendat prompt. A reprezentat un reper în dezastrul moral pe care constrângerile ideologiei comuniste l-au declanșat în cultura română. Cu cea mai bună credință și dăruire, omul de la microfonul Europei Libere a fost, în vremuri tulburi, o conștiință vie și efervescentă. Dar intransigența nu este întotdeauna sinonimă cu dreptatea, iar buna credință nu preîntâmpină neapărat abuzul. Singura vină prezumtivă a lui Virgil Ierunca ar fi revitalizarea în forță a unui mecanism nu tocmai infailibil pentru a fi constrâns să penduleze doar între punctele cardinale ale schematismului politic. În plus, ceea ce, în condiții de opresiune și asalt totalitar apare ca justificat, chiar necesar, în momentul încetării acelor condiții poate deveni un instrument toxic. Ca interpret de literatură și filosofie, dotat cu o sensibilitate estetică specială, judecata de valoare a criticului de la Paris a funcționat preponderent în parametri etici. Or, în exil fiind, circumstanțele nu-i permiteau o percepție ireproșabilă asupra tuturor resorturilor cedărilor morale în condițiile totalitarismului, ferit fiind de experiența formelor de persecuție ale acestuia. Oricât de informat ar fi fost, ar fi avut nevoie de infinită imaginație să închipuie arsenalul de metode de constrângere pe care regimul le știa mânuși cu abilitate, acesta vizând libertatea și uneori viața individului. Asumându-și abordarea pamfletară, vădit pătimasă și recunoscut subiectivă, Ierunca uita că din perspectiva la scara 1 la 1, distanța dintre Temniță și Academie era minusculă, iar de la Academie la Temniță se putea ajunge într-o clipită, cum și invers... Virgil Ierunca nu știa sau nu voia să știe că duplicitatea unora dintre intelectualii dezavuați i-a salvat și a salvat, în mare măsură, continuitatea culturii și învățământului universitar. Duplicitari sau nu, un G. Călinescu, un Arghezi sau un Tudor Vianu reprezentau pentru mulți o gură de aer în mijlocul vidului, chiar așa, cu imperfecțiunile lor umane.

Nu încape nici o îndoială, Virgil Ierunca, prin militanța sa intransigentă neconținută, a păzit intelectualitatea română de multe derapaje și oportuniste sau, când a fost cazul, le-a amendat. Dar faptul în sine de a exercita un soi de poliție morală în veșmânt critic presupune o atitudine punitivă ce nu se poate înscrie decât imprecis în cadrele obiectivității. În emisiunile „Povestea vorbii” și „Antologia rușinii” Virgil Ierunca întocmește un inventar al

dezonoarei, o listă a rușinii, îndreptată către ceea ce considera că sunt figuri ale imposturii de partid. Onoarea, definită în termenii lui Ierunca, era verosimilă strict în condițiile în care trăia Ierunca, adică într-un climat normal, democratic. Dincoace de Cortina de Fier aceasta se hașura însă în cu totul alte culori. „Antologia rușinii”, prezentată la radio și publicată în revistele exilului, retipărită în țară în condiții lamentabile în anul 2009¹², poate fi considerată o propunere de „asanare” a climatului cultural după aceeași logică a listelor de epurări. Din acest punct de vedere, cum s-au dovedit și cele ce au precedat-o, este perfect inutilă, ea nu a asanat nimic din simplul motiv că astfel de liste nu vor putea niciodată influența nici canonul, nici istoria culturii. Dacă admitem că, în ordine morală, antologia s-ar putea justifica, admițând în același timp că ar fi infailibilă, în sensul că fiecare protagonist este judecat cu aceeași măsură și, firește, nici unul nu este omis, în ordine culturală ea nu are nici o relevanță. Acest lucru nu înseamnă că o repertorizare a derapajelor morale ar fi inutilă, dimpotrivă, chiar și imperfectă ea reprezintă un *memento* mai mult decât necesar, în măsura în care relativismul moral nu este mai puțin periculos decât purismul. Din acest punct de vedere „Antologia rușinii” este un document ce ține strict de istorie și care doar încadrat în epocă și corelat cu toate celelalte documente ale epocii poate avea vreo relevanță. A-l face astăzi armă de nimicire adversarii este pe măsură infantil și imoral, precum și faptul de a-l respinge sau a-l ignora cu tăfnă.

Dacă procesul revizionist reprezintă sau nu o mișcare pur literară și un demers de sorginte estetică este o întrebare superfluă ce își conține în mod evident și răspunsul. Nu se poate revizui estetic nimic prin mijloace extraestetice.

¹² Nicolae Merișanu, Dan Taloș, editori, *Antologia rușinii după Virgil Ierunca*, Editura Humanitas, București, 2009.